

Sociální zabezpečení

4. Tři systémy sociální ochrany; životní a existenční minimum

FSS MU – Katedra sociální politiky a sociální práce

Organizační uspořádání systému SZ v ČR

Tři pilíře sociálního zabezpečení

1. Sociální pojištění

- státem garantovaný systém pojištění je účinnou ochranou společnosti jako celku proti rizikům, jež jsou ze své povahy kolektivní (riziko nezaměstnanosti obvykle roste pro celé skupiny lidí, společnost stárne jako celek, atp.)
- v systému pojištění platí princip ekvivalence: dávky odpovídají příspěvkům do systému a jsou nárokem odvozeným z účasti na platbě
- vztah mezi odloženou spotřebou (pojistné) a mírou zajištění v budoucnu (dávka)
- odkládání současných prostředků na budoucí nejistou událost, spojeno s ochranou před sociálními riziky
 - ❖ důchodové: invalidní, starobní, pozůstalostní
 - ❖ penzijní doplňkové připojištění
 - ❖ nemocenské: peněžitá pomoc v mateřství, vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství, nemocenské, ošetřovné, dlouhodobé ošetřovné, otcovská poporodní péče
 - ❖ systém hmotného zabezpečení uchazečů o zaměstnání
- zajištění sociálních potřeb občanů v případě předvídatelných rizik spojených se ztrátou příjmu z výdělečné činnosti v různých případech
- prostředky jdou do pojistného fondu, v případě naplnění rizika (sociální události) je pak vyplácena dávka podle předchozích příspěvků

➤ v systému probíhá redistribuce zdrojů podle několika os: osa mezigenerační, osa podle rodu (muži-ženy), osa vertikální (podle příjmu a majetku), osa horizontální (osa podle postavení na trhu práce)

➤ je výrazem sociální odpovědnosti občanů k sobě a své rodině - nejvhodnější způsob zajištění potřeb občanů v případě ztráty příjmu z výdělečné činnosti

➤ sociální situace vyžadující dlouhodobější zajištění pro případ: **stáří x invalidity x ovdovění x osíření**

➤ sociální události s potřebou relativně krátkodobého zajištění: **dočasná pracovní neschopnost x karanténa x ošetřování člena rodiny x těhotenství a mateřství x ztráta zaměstnání**

➤ systém sociálního pojištění vychází z koncepce tzv. sociálních rizik – tj. rizik (šancí), že nastane nějaká pro jedince či rodinu nepříznivá sociální událost.

➤ je možné rozlišit dvě obecné roviny rizik:

- kolektivní rizika – jsou podobná pro lidi ve stejné životní situaci, týkají se většiny lidí (např. finanční zajištění ve stáří), lidé tato rizika sdílejí
- individuální rizika – lidé jsou příliš odlišní na to, aby byla rizika podobná, týkají se konkrétních osob a skupin

1. Esping-Andersen (1999) definuje 3 typy rizik:

- vyplývající ze životního cyklu – (stáří, nemoc, úraz, ztráta živitele, invalidita...); mohou být důsledkem pracovního uplatnění či změn v institucích rodiny (rodina je méně schopná poskytovat sociální ochranu)
- rizika na základě příslušnosti ke třídě – největší problémy s nejnižší, nekvalifikovanou třídou, často nezaměstnaní, nestálé zaměstnání...), bezdomovci
- mezi-generační rizika – v posledním období narůstá jejich význam

➤ státem garantovaný systém pojištění je účinnou ochranou společnosti jako celku proti rizikům, jež jsou ze své povahy kolektivní (riziko nezaměstnanosti obvykle roste pro celé skupiny lidí, společnost stárne jako celek, atp.)

➤ je obvyklé doplňovat systém povinného kolektivního pojištění dobrovolnými doplňkovými systémy pojištění soukromého a dobrovolného kolektivního (zaměstnaneckého) pojištění, jež dávají možnost doplnit si individuálně či kolektivně výši (rozsah) ochrany proti specifickému riziku

➤ tři druhy pojištění: nemocenské pojištění

důchodové pojištění

pojištění pro případ nezaměstnanosti

➤ **financování systému**

- z pojistného placeného zaměstnancem, zaměstnavatelem, OSVČ
- průběžné přispívání či spoření, průběžnou výplatou či kapitalizací pojistného – příspěvky jsou
- součástí odvodů z příjmů

➤ **forma realizace**

- existují tři typy sociálního pojištění: povinné státní (veřejné) pojištění, pojištění okruhu osob podle povolání (podnikové, resortní, odborové) a soukromé pojištění (připojištění)

➤ **podmínky nároku**

- nejčastěji je kritériem určité období předchozího přispívání v rozhodném období a výše příspěvku má většinou vliv na výši dávky, je zde ale uplatňováno i kritérium redistribuce

➤ **výhody systému**

- přehlednější hospodaření
- mohou zde být zahrnuti i lidé, které by soukromý subjekt proti určitému riziku nikdy nepojistil (příliš velké riziko), nebo kteří by si jinou formu zajištění nemohli z finančních důvodů dovolit (solidarita)

➤ **možné nevýhody**

- výrazně zvyšuje cenu práce a obtížně pokrývá marginalizované kategorie
- často drahá administrace a transakční náklady (např. platy pojišťovacích agentů)
- rizika, která nejsou v těchto systémech zahrnuta (např. ztráta bydlení, zajištění osobní péče ve stáří) ► zahrnování dalších rizik bývá bouřlivě diskutováno (jsou zahrnována jen výjimečně)

typy sociálního pojištění

➤ povinné základní veřejné pojištění

zpravidla povinné, veřejně spravované a poskytované, brání před chudobou a ohrožením života, zajišťuje základní životní standard ► uplatňuje se princip občanské solidarity: hlavně tzv. základní penze

➤ veřejné pojištění odvozené od předchozího příjmu

pojištění odváděné procentuálně z výše mezd, odvádí jak zaměstnavatel za zaměstnance, tak zaměstnanec sám ► výše dávky je pak různá při různých hranicích příjmů: hlavně nemocenské pojištění, důchodové pojištění nad rámec základního, pojištění na nezaměstnanost

➤ soukromé povinné zaměstnanecké pojištění

➤ např. důchodové pojištění v korporativních systémech (Nizozemí, Švýcarsko) ► nahrazuje či doplňuje příjem k základní penzi ► je vázáno na pracovní poměr v podniku nebo na práci v určitém odvětví ► jsou spravovány zaměstnavatelem nebo odbory ► při skončení pracovního poměru se může vybrat nebo je mu v důchodu vypláceno podle naspořené příspěvku

➤ soukromé povinné individuální pojištění

povinné či povinně dobrovolné: např. pojišťovací fondy (možnost zvolit si fond) ► počítá s celoživotní kapitalizací prostředků

➤ dobrovolné soukromé individuální pojištění – spoření

v ČR např. penzijní připojištění se státním příspěvkem + je i daňové zvýhodnění ► může být i s příspěvkem zaměstnavatele ► stát stanovuje podmínky pro správu fondu a vykonává dozor nad penzijními pojišťovnami ► prostředky nejsou účelově vázané

2. Státní sociální podpora

- sociální situace uznané na základě společenského konsenzu za zřetele hodné, kdy je účelné rodinu (převážně rodinu s dětmi) podpořit
- situace, které vedou ke zvýšení nákladů zpravidla tam, kde sociální pojištění nevyhovuje – narození dítěte, péče rodičů o dítě v raném stádiu, výchova po celou dobu přípravy na povolání - princip nejširší celospolečenské solidarity
- svébytný ucelený systém peněžitých dávek, určených k podpoře osob v obtížné sociální situaci, především nízkopříjmových rodin s nezaopatřenými dětmi
- princip solidarity - od bezdětných rodin k rodinám s dětmi x od vysokopříjmových rodin k nízkopříjmovým
- 2 druhy dávek na jednorázové či opakované sociální situace - příspěvek na zákonem uznanou událost
 - horizontální ► většina z dávek je vázána na péči o nezaopatřené dítě (univerzální nárokový příjem každého dítěte - netestované dávky) – rodičovský příspěvek, pohřebné (nezávislé na příjmu)
 - vertikální ► podmínkou nároku může být navíc nedostatečný příjem, který se pravidelně zjišťuje (testované dávky) - přídavek na dítě, příspěvek na bydlení, porodné (závislé na příjmu)

➤ **financování systému**

- jednotlivé dávky jsou financovány z daní (rozpočtu) a vypláceny Úřadem práce, dávka není vázána na odvody příspěvků z pracovního příjmu

➤ **podmínky nároku**

- tento typ dávek je nejčastěji vyplácen na základě toho, že událost nastala, anebo trvá (univerzální občanský princip), někdy je doplněno také o kritérium potřeby

➤ **forma realizace**

- dávky jsou vypláceny přes úřady práce

➤ **možné nevýhody**

- někdy podpora nemusí stačit (je-li nízká), někdy podpora neúměrně administrativně zatěžuje systém (dokládání událostí)
- může docházet ke zneužívání dávek
- v některých případech výše dávek neřeší situaci klienta

3. Sociální pomoc

- dříve označováno také jako system sociální péče
- stav, kdy se občan dostal do špatné situace, není schopen ji sám vlastními silami vyřešit, není pojištěn a nesplnil podmínky nároku na státní zaopatření
- obtížné sociální situace stavu hmotné nouze a sociální nouze, které občan není schopen řešit sám nebo s pomocí rodiny
- snaha poskytnout nezbytné zabezpečení a zamezit pádu do chudoby – výraz sociální solidarity x individualizovaná aplikace
- nejedná se pouze o redistribuci finančních prostředků, ale jsou poskytovány i věcné dávky a sociální služby
- moderní SP musí vycházet z těchto zásad: demonopolizace SP, decentralizace státní sociální správy, demokratizace sociální správy, změna objektů SP, pluralizace forem (nástrojů) SP, humanizace prostředků SP, přiměřenost SP sociálně potřebným, personifikace SP, profesionalizace SP
- ❖ SP zajišťuje zabezpečení základních životních potřeb (biologických, psychických a sociálních) občanům, kteří se nacházejí v obtížné sociální situaci a z objektivních nebo subjektivních důvodů si tyto potřeby nejsou schopni zabezpečit vlastním přičiněním ani s pomocí rodiny.
- ❖ SP je formou pomoci osobám s nedostatečnými příjmy, motivující tyto osoby k aktivní snaze zajistit si prostředky k uspokojení životních potřeb, za předpokladu, že každá osoba, která pracuje, se musí mít lépe než ta, která nepracuje, popřípadě se práci vyhýbá

4 subsystémy systému SP:

- ❖ sociální služby
- ❖ pomoc v hmotné nouzi
- ❖ dávky pro osoby se zdravotním postižením
- ❖ sociálně – právní ochrana dětí

➤ financování systému

jednotlivé formy sociální pomoci jsou financovány ze státního rozpočtu s využitím daňových odvodů

➤ podmínky nároku

výplata dávky je podmíněna nedostatečným vlastním příjmem (sociální potřebností), dočasnou hmotnou nouzí (dochází k testování majetku) či specifickou obtížnou životní situací (nemůže se vlastními prostředky zabezpečit, např. živelná událost, návrat z výkonu trestu, zdravotní handicap, péče o dítě atd.)

➤ forma realizace

dávky hmotné nouze, sociálně-právní ochrana, sociální služby, azyly, krizová intervence

➤ možné nevýhody

riziko zneužívání dávek
stigmatizace klientů

Životní a existenční minimum

➤ Jsou základními kritérii pro stanovení nároku na dávky a jejich výše v systému SSP a sociální pomoci.

Právní úprava

- ❖ Životní a existenční minimum je upraveno zákonem č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu – cílem zákona bylo především zabránit zneužívání systému, zefektivnit vyplácení dávek a motivovat k ekonomické aktivitě
- ❖ Platné částky životního a existenčního minima jsou stanoveny nařízením vlády č. 409/2011 Sb., o zvýšení částek životního minima a existenčního minima.
- ❖ Moderní sociální stát garantuje minimální příjem jako předpoklad zajištění nároku na sociální ochranu před nouzí dle univerzalistického principu.
- ❖ **Životní minimum** je minimální společensky uznaná hranice peněžních příjmů k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb, pod níž nastává stav hmotné nouze. Jedná se o soubor statků a služeb, který umožňuje domácnosti nebo jednotlivci uspokojovat potřeby v míře uznané společností za minimálně nezbytné. Zpravidla vymezuje hranice chudoby a je kritériem pro poskytování pomoci v případě chudoby.
- ❖ **Existenční minimum** je minimální hranicí peněžních příjmů, která se považuje za nezbytnou k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb na úrovni umožňující přežití. Jedná se o soubor statků a služeb, bez jejichž uspokojování by došlo k ohrožení zdraví a života člověka. Cílem je posílit motivaci občanů k práci a snahu o jejich vlastní soběstačnost.

Přístupy/metody stanovení životního minima

1. metoda historicko-statistická - sledování výdajů a spotřeby domácností s nízkou úrovní příjmů

2. metoda absolutní – souvisí s absolutní chudobou – (nemám na krytí svých potřeb)

❖ vychází z konkrétního spotřebního koše zahrnujícího základní životní potřeby a ze stanovení míry, v níž je nezbytné tyto potřeby pokrýt

❖ jsou definovány potřeby individua a na základě nich se formují nároky (jde o individuální potřeby spotřeby statků a služeb)

❖ jedná se o stanovení minimálních příjmově-výdajových standardů ze strany společnosti, vymezení okruhů spotřeby (např. strava, ošacení, zdraví, osobní hygiena atd. – modelová spotřeba průměrné domácnosti) a stanovení jednotlivých typů domácností a typů jejich spotřebního koše

3. metoda relativní – souvisí s relativní chudobou – (nemůžu si dovolit společenský standard)

❖ vychází z výše minimálního společensky únosného standardu a vyjadřuje se podílem na průměrné výši čistého příjmu připadajícího na osobu

❖ vychází se z příjmové distribuce, disponibilních zdrojů společnosti a makroekonomických veličin a podle jejich výše se stanoví úroveň příjmu, pod kterou jsou občané posuzováni jako vyžadující pomoc státu

❖ relativní chudoba je identifikována s příjmovou nerovností, tudíž se stanovuje společenský minimální příjmový standard

Funkce životního minima

- kritérium, jehož hlavní funkcí je posouzení příjmové nedostatečnosti občana
- Využití rovněž při zjišťování nároku na dávky:
 - SSP (porodné – příjmy otce a matky dítěte nesmí překročit 2,7 násobek životního minima x přídávky na dítě – příjmy rodiny nesmí překročit 3,4 násobek životního minima)
 - systém hmotné nouze (příspěvek na živobytí a doplatek na bydlení)
- životní minimum ani existenční minimum nezahrnují nezbytné náklady na bydlení - ochrana v oblasti bydlení je řešena v rámci systému státní sociální podpory poskytováním příspěvku na bydlení a v systému pomoci v hmotné nouzi doplátkem na bydlení (tyto náklady byly dříve druhou složkou výpočtu minima)
- rozhodující úloha při posuzování hmotné nouze i jako sociálně ochranná veličina – v zákoně č. 111/2006 o pomoci v hmotné nouzi
- při zjišťování nároku na dávky pro rodiny s dětmi ve stanovených soc. situacích – v zákoně č. 117/1995 o státní sociální podpoře
- v soudní praxi např. pro stanovení alimentálních povinností a exekucí pro nezabavitelné částky
- v případě dávek pěstounské péče tvoří i základ pro výpočet jejich výše
- ochrana před hmotnou nouzí všech typů domácností a zároveň má motivovat lidi k tomu, aby pracovali nebo si práci aktivně hledali (do roku 2006 neobsahoval systém mechanismus pobídkový k pracovní aktivitě – příjem z pracovní aktivity mohl být i menší, než vyplácené dávky)
- od roku 2007 se minimum počítá jinak

❖ do té doby se skládalo z částky na výživu a osobní potřeby podle věku, k níž se připočítávala ještě částka na nezbytné náklady na domácnost podle počtu lidí v rodině.

❖ v posledních 16 letech se už do minima nezahrnují výdaje na bydlení a posuzují se společně lidé, kteří spolu v domácnosti žijí

❖ od roku 2007 se zavedlo také existenční minimum -tehdy činilo 2020 korun, o pět let později se zvýšilo na 2200 korun

❖ na tuto částku může z životního minima spadnout dospělý, který si třeba nehledá aktivně práci či neodpracuje stanovený počet hodin prospěšných prací

❖ částky životního minima u dospělého a termíny zvýšení ► ► ►

29.10.1991 - 1700 Kčs

1.3.1993 – 1960 Kč

1.2.1994 – 2160 Kč

1.1.1995 – 2440 Kč

1.1.1996 – 2660 Kč

1.10.1996 – 2890 Kč

1.7.1997 – 3400 Kč

1.4.1998 – 3430 Kč

1.4.2000 – 3770 Kč

1.10.2001 – 4100 Kč

1.1.2005 – 4300 Kč

1.1.2006 – 4420 Kč

1.1.2007 – 3126 Kč

1.1.2012 - 3410 Kč

1.4.2020 – 3860 Kč

Částky životního a existenčního minima

Životní minimum

- Váha první nebo osamělé osoby v domácnosti (vyšší hranice hmotné nouze) x úspory z počtu u vícečetných domácností (nižší hranice hmotné nouze)
 - pro jednotlivce: **4 860 Kč**
 - pro první osobu v domácnosti: **4 470 Kč**
 - pro druhou a další osobu v domácnosti, která není nezaopatřeným dítětem: **4 040 Kč**
 - pro nezaopatřené dítě ve věku:
 - ❖ do 6 let: **2 480 Kč**
 - ❖ 6 až 15 let: **3 050 Kč**
 - ❖ 15 až 26 let (nezaopatřené): **3 490 Kč**
- Životní minimum společně posuzovaných osob se stanoví jako součet jednotlivých částek ŽM, přičemž pořadí dospělých osob se stanoví dle jejich věku a jejich posuzování předchází posuzování nezaopatřených dětí.
- U ŽM nezaopatřených dětí se výše stanoví dle věku, přičemž v den 6. a 15. narozenin se začínají počítat do další skupiny.

Existenční minimum

- **3 130 Kč**
- činí 65 % částky ŽM jednotlivé osoby, případně 70% ŽM první osoby v domácnosti společně posuzovaných osob.
- existenční minimum je zavedeno jako motivační stimul v systému pomoci v hmotné nouzi, kde se rovná částce živobytí osoby, která nevyvíjí dostatečnou aktivitu ke změně svého nepříznivého stavu - týká se těch, kteří nejsou ochotni spolupracovat na změně své nepříznivé ekonomické a sociální situace
- pro osoby pasivně setrvávající na dávkách v hmotné nouzi
- Existenční minimum nelze použít u:
 - nezaopatřeného dítěte (nelze uvažovat o zajišťování základních potřeb na úrovni umožňující přežití vlastními silami)
 - poživatele starobního důchodu (stíženost podmínek pro zajišťování základních potřeb)
 - osoby invalidní ve třetím stupni
 - osoby starší 68 let

jednotlivec	4 860
2 dospělí	$4\,470 + 4\,040 = \mathbf{8\,510}$
1 dospělý, 1 dítě ve věku 5 let	$4\,470 + 2\,480 = \mathbf{6\,950}$
2 dospělí, 1 dítě ve věku 5 let	$4\,470 + 4\,040 + 2\,480 = \mathbf{10\,990}$
2 dospělí, 2 děti ve věku 8 a 16 let	$4\,470 + 4\,040 + 3\,050 + 3\,490 = \mathbf{15\,050}$
2 dospělí, 3 děti ve věku 5, 8 a 16 let	$4\,470 + 4\,040 + 2\,480 + 3\,050 + 3\,490 = \mathbf{17\,530}$

Společně posuzované osoby pro ŽM a EM

- rozšířený okruh společně posuzovaných osob na všechny, které spolu sdílejí jeden byt, pokud neprohlásí, že spolu nežijí trvale; rozšíření okruhu společně posuzovaných osob je v souladu s návrhem zákona o pomoci v hmotné nouzi; osoby žijící a hospodařící společně mají nižší životní náklady, než kdyby byly posuzovány samostatně:
 - ❖ rodiče a nezletilé nezaopatřené děti,
 - ❖ manželé nebo registrovaní partneři,
 - ❖ rodiče a děti nezletilé zaopatřené nebo zletilé, pokud tyto děti s rodiči užívají byt a nejsou posuzovány s jinými osobami,
 - ❖ jiné osoby společně užívající byt, pokud písemně neprohlásí, že spolu trvale nežijí a společně neuhrazují náklady na své potřeby
 - ❖ osoby, které se přechodně, z důvodů soustavné přípravy na budoucí povolání, zdravotních (pobyt v nemocnici) nebo pracovních (včetně dobrovolnické služby), zdržují mimo byt.
 - ❖ za rodiče se považuje též osoba, které bylo nezaopatřené dítě svěřeno do péče nahrazující péči rodičů
 - ❖ společně posuzovanými osobami nejsou osoby ve vazbě, ve výkonu trestu, v ústavních zařízeních a ve výkonu ochranného opatření zabezpečovací detence

Započitatelné příjmy

Posuzování příjmů: s životním minimem (případně součtem jeho částek) se porovnávají všechny čisté peněžní příjmy jednotlivce nebo součet všech příjmů společně posuzovaných osob (z pracovní činnosti, z podnikání, z kapitálového majetku, z pronájmu, důchody, dávky nemocenského pojištění, dávky státní sociální podpory a ostatní sociální dávky, podpory v nezaměstnanosti a při rekvalifikaci, výživné atd.) po odpočtu výdajů na jejich dosažení a po odpočtu pojistného na sociální a zdravotní pojištění a státní politiku zaměstnanosti s výjimkou:

- ❖ příspěvku na bydlení, doplatku na bydlení a jednorázových sociálních dávek,
- ❖ příjmů z prodeje nemovitostí a odstupného za uvolnění bytu použitých k úhradě nákladů na uspokojení bytové potřeby,
- ❖ náhrady škody a finančních prostředků na odstranění následků živelní pohromy,
- ❖ peněžní pomoci obětem trestné činnosti,
- ❖ sociální výpomoci poskytované zaměstnavatelem,
- ❖ podpory z prostředků nadací a občanských sdružení,
- ❖ stipendií,
- ❖ odměn za darování krve a odběr jiných biologických materiálů z lidského organismu,
- ❖ daňového bonusu,
- ❖ příspěvku na péči (v okruhu společně posuzovaných osob),
- ❖ části příspěvku na úhradu potřeb dítěte, který náleží ze zdravotních důvodů,
- ❖ příspěvku na mobilitu a příspěvku na zvláštní pomůcku,
- ❖ zvláštního příspěvku k důchodu pro účastníky národního boje za vznik a osvobození Československa,
- ❖ příjmu plynoucího na základě rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva z titulu spravedlivého zadostiučinění nebo z titulu smírného urovnání záležitosti.

Valorizace životního a existenčního minima

- životní a existenční minimum je zvyšováno nařízením vlády
- při zvyšování částek životního a existenčního minima se zachovává jejich reálná úroveň
- vláda je zmocněna zvyšovat částky životního a existenčního minima od 1. ledna podle skutečného vývoje spotřebitelských cen, pokud nárůst nákladů na výživu a na ostatní základní osobní potřeby přesáhne ve stanoveném rozhodném období 5 %
- částky životního a existenčního minima může vláda za mimořádných okolností zvýšit také mimo termín pravidelné valorizace

Kontrolní úkoly

1. Popište průběh redistribuce v rámci jednotlivých os v systému sociálního pojištění.
2. Pokuste se popsat rozdíl ve filosofii poskytování testovaných a netestovaných dávek v rámci SSP.
3. Jaké formy sociální pomoci rozlišujeme? Uvedte příklady-situace pro použití jednotlivých forem sociální pomoci, zdůvodněte jak v dané situaci je vhodná příslušná forma sociální pomoci.